

**TÜRKİYE’DE SOSYAL POLİTİKA:
İLKELER, SORUNLAR VE ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ**

**BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL POLİTİKA FORUMU
ARALIK 2014**

İÇİNDEKİLER

1) EŞİTLİKÇİ BİR SOSYAL POLİTİKA YAKLAŞIMININ TEMEL İLKELERİ.....	3
2) TÜRKİYE’DE SOSYAL POLİTİKA ALANI.....	5
2-1) SOSYAL HARCAMALAR VE VERGİ.....	5
2-2) İSTİHDAM VEYOKSULLUK	7
Türkiye’de İstihdam Alanında Karşılaşılan Sorunlar.....	7
Yoksulluk ve Sosyal Yardım.....	9
2.3) SOSYAL BAKIM POLİTİKALARI.....	13
2.4) SAĞLIK SİSTEMİ.....	16
2.5) EĞİTİM SİSTEMİ.....	18
2.6) LGBTİ.....	20
2.7) KONUT, ÇEVRE, ULAŞIM.....	22

D) EŞİTLİKÇİ BİR SOSYAL POLİTİKA YAKLAŞIMININ TEMEL İLKELERİ

İnsanlar,hayatlarını çalışarak kazanmalarına mani olan yaşlılık, engellilik, hastalık, işsizlik gibi durumlarda veya çalışarak kazanılan gelirin geçimi sağlamaya yetmediği durumlarda, toplumun desteğine güvenebilmelidirler.

Bu destek, hayırseverlik ve sadaka, aile bağları veya kişisel ilişki ağları temelinde değil, eşit vatandaşlık ilkesi temelinde bireye sağlanan bir destektir.

Herkesin topluma vatandaşlık temelinde eşit katılımı esastır, bu da hak temelli bir sosyal politika anlayışını gerektirir. Hayırseverlik ilişkisi özünde eşitsiz bir ilişkidir; bildiğimiz gibi, veren el alan elden üstündür. Aile dayanışması gayet tabii önemlidir, ama zor koşullarda aileye bağımlılık aile kurumu üzerine bazen kaldırılması zor bir yük yükleyerek bu kurumun aşınmasına, aile içindeki ilişkilerin gerginleşmesine yol açabilir. Desteklerin “aileci” (*familialist*) bir sosyal politika anlayışıyla bireye değil aileye verilmesi ise, aile içi ilişkilerin içerdiği eşitsizliklerin, özellikle kadınların ve gençlerin durumunda olduğu gibi, bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini bariz kılar. Aileci yaklaşımların, ailede bakılan engelliler veya yaşlıların durumunda verdiği sonuçlar da, her zaman çok olumlu olmayabilir. Esas olan bireyin haklarıdır.

Evrensel nitelikli yaklaşımlar (*universalism*) belirli kırılğan grupları hedefleyen yaklaşımlara (*targeting*) tercih edilmelidir.Bunun üç önemli nedeni vardır: İlk olarak, eşit vatandaşlık ilkesi, temel sosyal hizmetlere herkesin eşit ulaşımını gerektirir.İkincisi, sosyal politikanın sağladığı bazı imkanlardan sadece belirli grupların (mesela Roman veya Kürt grupların) yararlanması, bu gruplara karşı tepki oluşmasına yol açabilir. Bu durumda geniş kitlelerin uygulanan politikaları benimseyip desteklemesi güçleşir ki bu benimseyiş ve destek sosyal politika önlemlerinin başarılı olup olmayacağını tayin eden temel unsurlardan biridir. Üçüncüsü, sosyal politikanın en temel öğretilerinden biri, bize sadece yoksulları hedefleyen, orta sınıfın kullanmadığı hizmetlerin kaliteli hizmetler olamayacağı gerçeğidir. Orta sınıfın gitmediği hastanelerin, kullanmadığı toplu taşımacılık hizmetlerinin veya çocuklarını göndermediği okulların kalitesi konusunda iyimser olmak pek mümkün değildir.

Sosyal yardımlar konusunda hedef kitle belirlemek kaçınılmaz olabilir. Ama burada da, sosyal hizmet uzmanı olmayan kişilerce yürütülen ve konu komşunun gözünün önünde gerçekleşen -hatta bazen konu komşudan bilgi alarak sürdürülen- aşağılayıcı ihtiyaç tespiti yöntemlerinden kaçınmak son derece önemlidir. Bu tür yardımlar geleneksel sadaka anlayışını yansıtan, siyasi amaçla istismar edilmeye çok yatkın yardımlardır. **Hak temelli sosyal**

yardımlar ise, şeffaf ölçütlere göre verilen, sürekli, güvenilir, nakdi yardımlardır; bunlar eşit vatandaşlık ilkesiyle bağdaşabilir.

Herkesin topluma eşit koşullarda katılabilmesini sağlamak amacı, topluma eşit koşullarda katılamayanlara destek sağlamanın yanı sıra toplumun dönüşmesine yönelik önlem almayı da gerektirebilir. Mesela engellilerin topluma eşit koşullarda katılabilmeleri için sokakların, binaların, taşıtların onların kullanımına uygun hale getirilmesi gerektiği açıktır. Aynı şekilde, kadın erkek eşitliğini sağlama amacına ulaşmak için, sadece kadınların sosyal ilişkilerin bugünkü durumu içindeki konumlarını iyileştirmek değil, bu ilişkilerin niteliğini değiştirmek de gerekir. Analık izninden ebevyn iznine geçiş, bu gerekliliği dikkate alan sosyal politika uygulamalarının bir örneğidir. **Eşitlikçi bir sosyal politika anlayışı içinde, pozitif ayrımcılık kadar dönüştürücü önlemlere de önem verilmesi beklenir.**

Evrensel nitelikli yaklaşımlar doğrultusunda tercih edilmesi gereken yöntem hizmetlerin vergi gelirleriyle finanse edilmesidir. Bu yöntem, eşit vatandaşlık ilkesiyle hem piyasa finansmanından hem de prim ödemelerine dayanan finansman modellerinden daha uyumludur. Vergi gelirleriyle finanse edilen bir sosyal güvenlik sistemi içinde, gelir eşitsizliklerinin veya işteki konumdan kaynaklanan eşitsizliklerin eşit vatandaşlık ilkesinden sapmayı engellemesi söz konusu olmayacaktır. Aynı zamanda, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yarı zamanlı, düzensiz çalışma biçimlerinin, sık iş değiştirme olgusunun yaygınlaştığı bir ortamda, sosyal güvenliğin prim ödemelerine bağlı olması, bürokratik maliyeti çok yüksek ve sürdürülebilirliği kuşku dolu bir sistem oluşturur. Esnek istihdam olgusunun istenmeyen yanlarıyla mücadele etmek gerekir, ama istihdam biçimlerindeki bazı teknolojik, yapısal ve demografik değişikliklerin kalıcı nitelikli olduğunu da göz ardı edemeyiz.

Sosyal politika önlemlerine sadece bir harcama kalemi olarak ele alınması yanlış olur. Sosyal politika, karşılanan ihtiyaçların istihdam ve gelir yaratılmasına yol açtığı bir alandır. Sosyal politika alanı, ILO’nun gündeme getirmiş olduğu türden “düzgün işler” veya “insana yakışır işler” (*decent work*) yaratılmasına çok müsait bir alandır. Eğitim, sağlık, konut, toplu taşımacılık, sosyal hizmet, kültür ve spor faaliyetleri alanında ne kadar büyük açıklar bulunduğu, ihtiyaçların ne kadar büyük olduğunu düşünürken, bu alanlardaki potansiyel işgücü talebini de gündeme getirmiş oluruz. Konuya Keynezyen bir yaklaşımla, talep vurgusuyla baktığımız zaman, burada yaratılacak istihdam ve gelirin, ekonomi genelinde yaratacağı talep artışıyla başka sektörlerle de yayılacağı bir ekonomik gelişme modeline yol açabileceğini görürüz. Eşitlikçi bir yaklaşımın bu potansiyeli göz ardı etmemesi önemli olabilir.

II) TÜRKİYE'DE SOSYAL POLİTİKA ALANI

2-1) Sosyal Harcamalar ve Vergi Sistemi

Bugün Türkiye'de sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı % 12,5 kadardır ve OECD ortalamasının (% 21,7) epeyce gerisinde olan bu oranın daha da artması gerekmektedir. Ama sorun sadece harcama miktarının yetersizliği değildir. Harcamaların niteliği de üzerinde durulması gereken bir konudur. Sağlık harcamaları, sosyal yardımlar ve bakım hizmetleriyle ilgili bölümlerde bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Türkiye'de sosyal politikaların finansmanı için gerekli olan vergi kaynakları yetersizdir. Toplam vergi hasılatı/GSYİH oranına göre, Türkiye 34 OECD ülkesi içinde sondan yedinci olarak görünmektedir. Ama asıl sorun vergilerin yapısıyla, özellikle toplam vergi gelirleri içinde tüketim vergilerinin ağırlığıyla ilgilidir. Mesela, 2012 verilerine göre Türkiye'nin vergi gelirlerinin sadece %6'sı gelir ve karlardan elde edilmişken, bu oranın OECD ülkelerindeki ortalaması % 11,4'tür.¹ 2013 verilerine göre, Türkiye'de toplam vergi gelirlerinin %16'sı KDV'den, %23'ü ÖTV'den elde edilmiştir.²

Bilindiği gibi, tüketim üzerinden alınan vergiler, düşük gelirli gruplar üzerinde yüksek gelirli gruplara kıyasla daha fazla yük oluşturan vergilerdir. Bu vergiler, düzenli olarak işleyen bir gelir vergisi sisteminin var olduğu durumda bile, bu sistemin gelir dağılımı üzerindeki olumlu etkisinin büyük bir kısmını yok edebilirler. Nitekim 2003-2008 TÜİK hane halkı anketlerinin verilerini kullanarak yapılan bir çalışmaya göre, KDV ve ÖTV yükleri beraber hesaplandığında 2008'de en yoksul %5'lik grubun tüketim vergisi yükü en zengin %5'lik kesimin yükünün 2,5 katına ulaşmıştır.³ Aynı anket çalışması, vatandaşların da bu durumun farkında olduklarını göstermektedir. Ankete katılan vatandaşlar vergi sistemi adaletine 10 üzerinden ortalama 3.15 vermiştir. Vergi sistemindeki adaletin göstergesi olarak ise, vatandaşların %68'i "herkesten gücü ölçüsünde" vergi toplanmasını anlamaktadır. Yine aynı araştırma, vatandaşların %85'inin artan oranlı bir gelir vergisi sistemini, %82.8'inin de asgari ücretin vergiden muaf tutulmasını istediğini göstermektedir.⁴

¹OECD Revenue Statistics, 1965-2013, <http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=REV> (Erişim: 19 Aralık 2014)

²GelirİdaresiBaşkanlığı 2013 YılıFaaliyetRaporu (Nisan 2014) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/faaliyetraporlari/2013/2013_Faaliyet_Raporu.pdf (Erişim: 19 Aralık 2014)

³Zenginobuz, et al. (2010) *Vergi, TemsiliyetveDemokrasiİlişkisiÜzerineTürkiye'deVatandaşlarınAlgıları*.

⁴Zenginobuz, et al. (2010) *Vergi, TemsiliyetveDemokrasiİlişkisiÜzerineTürkiye'deVatandaşlarınAlgıları*.

Gelir vergisi toplayamayan, toplayamadıkça da tüketim vergilerine yüklenen bu sistemin değişmesi, gelir-tüketim arasındaki vergi makasının tüketim aleyhine - gelir lehine yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Vergi yükü, artan oranlı gelir vergisi sisteminin işlerliğinin arttırılması ile doğrudan vergilere kaydırılmalıdır. Ayrıca kamu maliyesinde vatandaşın güvenini arttıracak, şeffaflık ve adalet içeren bir değişime ihtiyaç vardır.

Sosyal harcamaların finansmanı konusunda karşılaştığımız sorunlardan biri de, sosyal güvenlik sisteminin prim ödemelerine dayanmasıdır. Bu durum, toplumun, kayıt dışı sektörde ve/veya düzensiz işlerde çalışan en dezavantajlı kesimlerinin ancak ceplerinden prim ödeyerek sosyal güvenlik sistemine katılabilmeleri gibi eşitlik ilkesine tamamen aykırı bir durum yaratmaktadır.⁵ 2012 yılı Sosyal Güvenlik Kurumu istatistiklerine göre, sigorta kapsamındaki nüfusun Türkiye nüfusuna oranı % 83'tür.⁶ Aynı verilere göre, aktif- pasif sigortalı oranı- yani prim ödeyerek sisteme katkı yapanların sistemden aylık alanlara oranı- 1.47 olarak görünmektedir ve bu, kısmen daha sonra tartışacağımız kadın ve genç istihdamının düşüklüğüne bağlı, mutlaka değişmesi gereken bir durumdur.⁷

Ayrıca, prim ödemelerinin işveren-işçi üzerindeki yükü zaman zaman kayıt dışına kaçıı teşvik eder bir nitelik taşımaktadır. Kayıt dışı istihdam ise, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini tehdit eden bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Prim ödemeye dayalı finansmanın sebep olduğu bu kısır döngünün altının çizilmesinde fayda vardır. İlkeler bölümünde belirttiğimiz gibi, sosyal demokrat bir sosyal politika yaklaşımıyla bağdaşan sosyal güvenlik sistemi, artan oranlı vergilerle finanse edilen ve bütün vatandaşları kapsayan bir sosyal güvenlik sistemidir.

⁵Tezel, Ali. (2014) "Ülkenin En Garibanları Sigortasız Çalışır." <http://www.alitezel.com/index.php?sid=yazi&id=7174>.

⁶Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıkları, SGK (2012). http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler/sgk_istatistik_yilliklari/

⁷A.g.e.

2.2) İSTİHDAM VE YOKSULLUK

Türkiye’de İstihdam Alanında Karşılaşılan Sorunlar

Bugün Türkiye genelinde % 9,9, tarım dışında %12 olan işsizlik OECD ortalamasının (% 8,1) üstünde, ama AB ortalamasının ve özellikle Güney Avrupa ülkelerindeki oranların altındadır. Türkiye’nin istihdam alanındaki sorunlarını incelerken, işsizlik rakamlarının ötesinde bir dizi unsuru dikkate almak yararlı olacaktır.

- a) İşsizlik hızlı büyüme dönemlerinde de önemini korumaktadır. Mesela 2002-2008 tarihleri arasında, ülkenin hızla büyüdüğü bir dönemin sorunda, 2007 ve 2008 yıllarında işsizlik oranının yüzde 10’un üzerinde olduğunu ve bu oranın hem OECD ve Avrupa ortalamalarının, hem de Kore, Meksika, Brezilya, Hindistan, Çin ve Rusya gibi hızla gelişen ekonomilerde görünenin üstünde olduğu görüyoruz. Bu durum, ekonomik büyümenin işsizlik sorununu çözmeye yetmeyeceğini açıkça gösteriyor.⁸
- b) Türkiye’de üzerinde durulması gereken sorun sadece işsizlik değildir. İşgücüne katılım alanında uluslararası istatistiklere yansıyan iki büyük sorun vardır. Bunlardan biri kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğüdür. Türkiye bütün dünyada bu oranın en düşük olduğu ülkelerden biridir (% 33,7; OECD ortalaması % 62,6). Ayrıca kadınlar arasında işsizlik oranı (% 12,2; OECD ortalaması % 8,1) ülke ortalamasının üstündedir; kadın istihdam oranı % 30’un altında kalmakta, yani çalışma yaşındaki kadınların % 70’inden fazlası çalışmamaktadır.⁹ İşgücüne katılım konusunda Türkiye’nin uluslararası düzeyde dikkat çekici bir konumda olduğu başka bir alan gençlerin durumuyla ilgilidir. Türkiye’de 15-24 yaş arasını kapsayan genç işsizliği oranı % 18,7’dir. Bu oran OECD ortalamasının (% 16,2) üstünde, ama gene de Güney Avrupa ülkelerindeki kadar yüksek değildir. Buna karşılık, istihdamda da, eğitimde de, beceri geliştirme programlarında da yer almayan gençlerin (NEETs) 15-24 nüfus grubuna oranının Türkiye kadar yüksek olduğu çok az ülke bulunmaktadır. Türkiye’de gençlerin yüzde 25’inden fazlası ne okumakta ne de çalışmaktadır. Bu tabii çok ciddi bir sorundur ve çarpıcı bir

⁸OECD LFS Veritabanı. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=LFS_SEXAGE_I_R(Erişim:19.12.2014)

⁹OECD LFS Veritabanı. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=LFS_SEXAGE_I_R(Erişim:19.12.2014)

toplumsal cinsiyet boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Eğitimde de çalışma hayatında da yer almayan gençlerin 15-24 yaş nüfusu içindeki oranı kadınlarda %35'in üzerindedir.¹⁰

- c) Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) uzun zamandır “insana yakışır iş” veya “düzgün iş” (*decent work*) kavramını kullanarak bu konuya dikkat çekiyor. Dünya Bankası'nın, “İşler” (*Jobs*) temalı *2013 Dünya Gelişme Raporu*'nda da bu doğrultuda epeyce gözlem buluyoruz. Yani meselenin sadece istihdam yaratmak değil, düzgün istihdam yaratmak olduğu artık kabul edilmiş durumda. Bu gözlem doğrultusunda Türkiye'ye baktığımız zaman bir kaç önemli nokta göze çarpıyor. Mesela, çalışanların önemli bir kısmının “kendi hesabına çalışanlar” veya “ücretsiz aile işçisi” kategorisinde yer aldıklarını görüyoruz. Bu kategorilerin de sosyal güvence kapsamı dışında, çok az gelir getiren işlerden oluştuklarını söylemek mümkün. Bu yüzden de, kendi hesabına çalışma ve ücretsiz aile işçiliği “kırılgan istihdam” (*vulnerable employment*) kavramıyla tanımlanıyor. TÜİK verilerine göre, Türkiye'de kırılgan istihdam oranı yüzde 31'in üstünde.¹¹ Bu tablo, Türkiye'de kayıt dışı istihdam oranının yüksekliğiyle uyumlu. Ülke genelinde % 34,4 olan bu oranın, tarım dışında % 22,3, tarımda % 80,5 olduğunu görüyoruz.¹² Burada da toplumsal cinsiyet farklarının önemli olduğu, kayıt dışı çalışanların çalışan nüfusa oranının erkeklerde % 29.8, kadınlarda ise % 49.6 olduğu görülüyor.¹³ Bu verileri değerlendirirken, sektörel ve coğrafi farkların önemli olduğunu unutmamak gerektiğini düşünüyoruz. Mesela kadın istihdamı konusunda, işgücüne katılım ve sigortalı çalışma sorunlarına bölgeler arasındaki farkları dikkate alarak yaklaşmakta yarar var. (Doğu, Güney Doğu ve bazı Orta Anadolu illerindeki durum, ülke genelinin ötesinde endişe verici).¹⁴ Kayıtlı kadın istihdamını arttırmaya yönelik önlemler düşünülürken, kamu sektöründe çalışan kadınların

¹⁰http://laborsta.ilo.org/sti/sti_E.html (Erişim: 24 Aralık 2014)

¹¹TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. (Erişim: 21.10.2014)

¹²TÜİK Hanehalkı İşgücü İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 Hanehalkı İşgücü İstatistikleri. Özet Tablolar. Nüfusun İşgücü Durumu.

¹³A.g.e.

¹⁴http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1417217020-5.Istihdam_Izleme_Bulteni_07_2014.pdf

toplam sektör çalışanlarına oranının ortalamadan (1/3) daha düşük olduğu illeri hedefleyen bir kota uygulaması yararlı olabilir.

Türkiye’de istihdam koşullarının “insana yakışır iş” kavramıyla bağdaşmayan diğer bir yanı da çalışma saatlerinin uzunluğuyla ilgili. Türkiye’de çalışma saatleri gerçekten çok uzun. Uluslararası çalışma örgütünün karşılaştırmalı verilerine göre, Türkiye haftalık çalışma saatlerinin en uzun olduğu dört ülkeden biri olarak görünüyor.¹⁵ Çalışma saatlerinin uzunluğu kadın istihdamının bu kadar düşük olmasının da nedenlerinden biri. Ama aynı zamanda bu, erkekler için de iş koşullarının insana yakışır iş kategorisi içinde değerlendirilemez bir nitelik taşıdığını gösteriyor. Burada da, koşulları dönüştürücü önlemler tek başına herkesin durumunu düzeltmekle kalmayacak aynı zamanda kadın istihdamını artırma amacına da hizmet edecektir.

Yoksulluk ve Sosyal Yardım

Yoksulluk, eşitsizlikle bağlantılı olarak ele alınması gereken bir sosyal dışlanma sorunudur. Yoksulluğu insanların topluma eşit katılımını engelleyen bir sosyal dışlanma sorunu olarak gören yaklaşım, OECD ve Eurostat (Avrupa İstatistik Kurumu) gibi kuruluşlarca sağlanan karşılaştırmalı yoksulluk verilerine de yansımaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda, önceden belirlenmiş bir yoksulluk sınırının altındakilerin yoksul olarak nitelendirildiği mutlak yoksulluk hesaplama yöntemleri yerine, yoksulluğu kişilerin yaşadığı toplumun durumuna kıyasla ölçen göreceli yoksulluk oranları kullanılıyor. Bu yöntemlerle hesaplandığında, Türkiye’de 2013 yılı için medyan gelirin¹⁶ % 50’sinin altında bir gelirle yaşayanların oranı % 14,9, medyan gelirin % 60’ının altındakilerin oranı % 22,3’tür.¹⁷

2011 yılı için elimizde bulunan OECD verilerine göre, Türkiye göreceli yoksulluk açısından 33 OECD ülkesi arasında en kötü durumdaki üçüncü ülke olarak Meksika ve İsrail’den sonra geliyor. 2011 yılı için OECD bölgesi ortalama göreceli yoksulluk oranı %10’un

¹⁵http://laborsta.ilo.org/sti/sti_E.html (Erişim: 24 Aralık 2014)

¹⁶Medyan gelir, tüm gelirler küçükten büyüğe ya da büyükten küçüğe sıralandığında en ortadaki değerdir.

¹⁷TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006- 2013,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013 (Erişim: 20.12.2014).

biraz üzerindeyken, Türkiye’de bu oranın % 20’nin biraz altında, yani OECD ülkelerinin neredeyse iki katı olduğunu görüyoruz.¹⁸

Yoksulluk toplumun ufak ve marjinal bir kısmına özgü ya da geçici bir problem değildir. Türkiye’de medyan gelirin % 50’sinin altında yaşayan insanların sayısı on bir milyondan fazladır.¹⁹ Bu rakam medyan gelirin % 60’ı temel alınarak hesaplandığında 16 milyonun üzerindedir.²⁰ Milyonlarca insanın yaşamını etkileyen yoksulluk çok ciddi bir eşitsizlik sorunudur. OECD verilerine göre 2011 yılında Türkiye, OECD ülkeleri içinde gelir dağılımı bakımından en kötü durumdaki Meksika’dan sonra gelerek sondan ikinci olmuştur.²¹ Yine aynı yıl gelir bakımından en yüksek % 10’luk dilimin içindekiler en düşük % 10’dakilerin 15,2 katını kazanırken, OECD ülkeleri için bu oran 9,8’dir.²²

Türkiye’de “çalışan yoksul” (*working poor*) dediğimiz olgu çok önemli görünmektedir. 2009 yılı için, toplam istihdam edilenlerin % 15,37’si harcamaya dayalı yoksulluk hesaplarına göre yoksuldur.²³ Bunlar içinde yevmiyeli çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri arasındaki yoksulluk oranları ise % 26,86 ve % 29,58’dir.²⁴

OECD verilerine göre ise, 2000’lerin ortalarında OECD ülkelerindeki çalışan yoksulluğu ortalaması % 8’in altındayken, Türkiye’de bu oran % 16’nın üstündedir ve Türkiye bu ülkeler arasındaki en yüksek çalışan yoksul oranına sahiptir.²⁵ Bu rakamlar çalıştığı halde yoksulluktan kurtulamayan nüfusun toplumun ciddi bir parçasını oluşturduğunu gözler önüne sermektedir. İşsizliğin kalıcılaştığı, çalışan yoksulluğunun yaygınlaştığı bir ortamda sosyal yardım sosyal politikanın kalıcı bir parçası olarak görülmelidir.

¹⁸OECD, “Rising Inequality: Youth and Poor Fall Further Behind,” Income Inequality Update, (OECD, 2014), 4. <http://www.oecd.org/els/soc/OECD2014-Income-Inequality-Update.pdf> (Erişim: 20.12.2014).

¹⁹TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006- 2013,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013 (Erişim: 20.12.2014).

²⁰TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006- 2013,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013 (Erişim: 20.12.2014).

²¹Federico Cingano, “Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth” OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 163 (OECD, 2014), 9.

²²OECD, “Income Distribution Database,” <http://www.oecd.org/statistics/datalab/income-distribution-poverty.htm> (Erişim: 20.12.2014).

²³TÜİK, “2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013 (Erişim: 20.12.2014).

²⁴TÜİK, “2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013 (Erişim: 20.12.2014). Burada 2009 verilerine dayanmamızın nedeni, TÜİK’in 2009 sonrasında yoksullukla ilgili yayınladığı istatistiklerin kapsamını önemli ölçüde daraltmış ve bu bağlamda işteki konuma göre yoksulluk oranlarını vermeye başlamış olması. Bu konuda eleştirel bir gözlem için bkz. <http://www.haberturk.com/yazarlar/ismet-ozkul/725535-tuik-yoksulluk-verilerini-derin-dondurucuya-atti>

²⁵OECD, “Is Work the Best Antidote to Poverty?” in *OECD Employment Outlook 2009* (OECD, 2009), 180.

Dolayısıyla, sosyal yardım politikalarının hayırseverlik anlayışıyla değil, topluma eşit katılımı öngören bir yaklaşımla biçimlendirilmesi ve uygulanması önemlidir. Türkiye’de sosyal yardımlara ayrılan kaynaklar zaman içinde artmıştır ve miktar olarak çok az oldukları söylenemez. Sosyal yardımların GSYİH içindeki oranı 2002’de % 0.5’ten²⁶ 2013’te %1,35’e²⁷ çıkmıştır. Bununla birlikte, topluma eşit katılımı sağlamak açısından bakıldığında Türkiye’de iki büyük sorun dikkat çekmektedir.

Bunlardan biri, yardımların ve yardımların niteliği ve yardım yapma biçimiyle ilgilidir. Yardımların büyük bir kısmını nakdi yardımlar oluştursa da, halen aynı yardımların ciddi bir miktarda devam ettiği görülmektedir. 2012 yılı için yapılan sosyal yardım harcamalarının %32,9’luk kısmı aynı, %67,1’lik kısmı nakdidir.²⁸

2013 yılında düzenli yardımlardan yararlanan hane sayısı 2.258.734, geçici yardımlardan yararlananların sayısı ise 1.997.306 olmuştur.²⁹ Düzenli yardım programlarının sayısı son yıllarda artmış olsa da, aynı yardımların hala ciddi bir miktarda devam etmesi, yardımların ciddi bir miktarının düzensiz, keyfi nitelikte olması ve yardımlar için yapılan ihtiyaç tespitlerinin insanlık onuruna aykırı olması sebebiyle, sosyal yardım sistemi vatandaşlık hakkını temel alan bir sistem olmaktan uzaktır.

Değnilmesi gereken ikinci sorun bu durumun kurumsal alandaki yansmasıyla ilgilidir. 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulduktan sonra, 1986’da kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’nun 2004 yılında genel müdürlüğe dönüşmesiyle ilerleyen sürecin sonunda ortaya çıkan ve Türkiye’nin en önemli sosyal yardım kurumu olan Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM), bu bakanlığa devredildi. Aynı zamanda, daha önce Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesindeki Sosyal Güvenlik Kurumu’nun Primsiz Ödemeler Müdürlüğü’nün sorumluluğundaki engelli ve yaşlı aylıklarıyla yeşil kart ödemeleri de SYGM’ye aktarıldı. Bu şekilde, çalışarak kazanılan bir hak olarak görülen sosyal güvenlik ile dul, yetim, gazi, engelli, muhtaç durumda yaşlı veya sadece muhtaç kategorilerindeki insanlara yapılan ve hak olarak görülmeyen yardımlar birbirlerinden kurumsal anlamda tamamen ayrılmış oldular. Halen “gerçek vatandaş” olarak görülenlerle ilgili işlemler Çalışma Bakanlığı altındaki Sosyal Güvenlik Kurumu’nda yürütülürken,

²⁶ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, “Mart 2013 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: 2013).

²⁷ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2013 Faaliyet Raporu,” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: 2014) 112.

²⁸ TÜİK Haber Bülteni, “Sosyal Koruma İstatistikleri, 2008-2012”
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16201> (Erişim: 20.12.2014).

²⁹ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, “2013 Yılı Faaliyet Raporu,” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: 2014), 113.

yardıma ve korunmaya muhtaç olarak algılanan kadınlar, engelliler, yaşlılar, çocuklar ve yoksullar ile ilgili işlemler Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda hayırseverlik ve aile odaklı politikalarla yürütülüyor.

Topluma eşit katılım amacıyla bağdaşması mümkün olmayan, ayrıca siyasi istismara da fevkalade açık bu sistemin ciddi bir kurumsal dönüşüm geçirmesi gerektiği açıktır. Bu yeniden düzenleme, harcamalarda ciddi bir artış gerektirmeyecektir; hatta bürokratik maliyette bir azalmaya bile yol açabilir. Ama bu dönüşümün, bugün yardımlardan yararlanan insanların sahip oldukları imkanların ellerinden alınacağını düşünmelerine yol açmadan gerçekleştirilmesi siyaseten büyük önem taşımaktadır. Sosyal yardımın her türlüünü sadaka olan gören, yoksulluğu işsizlikle özdeşleştirip yoksulluk sorununu istihdam yaratarak çözme hayallerine dayanan bir anlayışın sorumsuzca dile getirilmesinin siyaseten yanlış olacağı açıktır. Eğer Türkiye 1960 sonrasında düzgün işleyen hak temelli bir sosyal yardım sistemi kurmuş olsaydı, bugünkü hak temelli olmayan sistemin siyaseten istismarı bu kadar kolay olmazdı.

2.3) SOSYAL BAKIM POLİTİKALARI

Bakım, Türkiye’de sosyal politikaların zayıf halkası olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda özellikle yaşlı ve engelli bakımı politikalarında yeni model arayışlarına gidilmekle birlikte, bakım politikaları temelde ailenin bakım ihtiyacını karşılamasını öngören bir yapı içerisinde. Çocuk, engelli ve yaşlı bakımı olmak üzere bakım politikalarını 3 başlık altında toplayabiliriz.

Engelli bakımı AKP hükümetinin öncedelediği alanlardan biridir. Engelliler, ‘hak eden yoksul’ kategorisi altında sosyal politika alanında ihtiyaçları öncelikli hale getirilmiş bir gruptur. Bunun en belirgin politika ayağı ailelere ödenen bakım parasıdır. Bakanlığın mevzuatında 2005, 2006 ve 2007 yıllarında yapılan düzenlemelerle, bakmakla yükümlü olunan birey sayısına göre kendilerine düşen ortalama aylık gelir tutarı, bir aylık net asgari ücret tutarının 2/3’ünden daha az olan bakıma muhtaç engellilere bakım veren kişilere aylık bakım parası verilmektedir. 2014 yılı itibariyle bu sayı 400.000’lere ulaşmıştır.

Yıllar içinde bakım parası alanların sayısı

2007	30.638
2008	120.000
2009	210.320
2010	284.595
2011	347.756
2012	398.335
2013	427.434
2014 (Ekim)	449.769

Kaynak: ‘Engelli Bireylere İlişkin İstatistiki Bilgiler, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ekim 2014

Engellilere özel ve kamu olmak üzere kurumsal bakım hizmetleri de sağlanmak ile birlikte (bu rakam 16.000 civarı ile sınırlıdır), temel eğilim, engelli yakınına aylık bakım parası vererek engellinin bakımının evde sağlanmasıdır. Burada engelli bireyin ve bakım veren bireyin ihtiyaçları görünmez kılınmaktadır.

Yaşlı bakımı, önümüzdeki yıllarda Türkiye’nin yaşlanan nüfusu ile birlikte önemli sosyal politika meselelerinden biri olarak karşımıza çıkacaktır. Bugün yaşlı bakım hizmetleri, ağırlıklı olarak yatılı kamu kurumları ve kanunlarda yapılan düzenlemeler ile özel sektörün de

devreye girmesi ile özel huzurevlerinin yoğun faaliyet gösterdiği bir alandır. Gündüzlü bakım modelleri, ev tipi bakım merkezleri gibi yeni model arayışları vardır. Ancak, yaşlı nüfusa hizmet verebilecek kapasitede bir örgütlü yapıdan söz etmek mümkün değildir. TÜİK verilerine göre (65+) yaşlı nüfus 5.681.294'dür.³⁰ Kurum bakımın kapasitesi ise, 24.771'dir ve bu sayı özel huzurevlerini de kapsamaktadır. Kurumsal kapasite, yaşlı nüfusun ancak %0,4'üne hizmet sağlama kapasitesine sahiptir. Yaşlı bakım alanı düşük kapasitesi ile aileye bırakılmış bir alandır. Ancak, Türkiye'nin değişen aile yapısı da yaşlı bakımına cevap verebilecek bir yapıya sahip değildir. Çekirdek ailelerin oranı artarken, yaşlı bakımını sağlayan geniş ailelerin oranı düşmektedir. 1978 yılında nüfusun %58 olan çekirdek ailelerin oranı, 2008 yılı itibariyle % 69.8'dir.³¹ Geniş ailelerin oranı ise 1978 yılında % 33.9 iken, 2008 yılında %15.9'a düşmüştür.³² Bu durum, yaşlı bakımında aile dışı bakım modellerine olan ihtiyacı göstermektedir.

Çocuk bakımı ise bakım alanının en zayıf halkasıdır. Burada devlet koruması altındaki çocuklardan değil, okul öncesi çağıdaki çocukların bakım ihtiyaçlarından bahsetmekteyiz. Türkiye'de çocuk bakımı tamamı ile ailelere, yani annelere, bırakılmış demek yanlış olmaz. TÜİK verilerine göre 0-5 yaş grubunda çocukların yaşadığı hanelerde çocuk bakımını %89.6 oranında anneler üstlenmektedir. Çocukların sadece %2.4'ünün bakımı kreşler tarafından sağlanmaktadır.³³ Türkiye'de okul öncesi eğitim, isteğe bağlı olarak zorunlu ilköğretim çağına gelmemiş, 3-5 yaş grubundaki çocukların eğitimini kapsar. MEB 2013-2014 verilerine göre Türkiye'de 3-5 yaş arası çocukların %28'i okul öncesi eğitim kurumlarına devam etmektedir.³⁴

Bakım alanının yeniden düzenlenmesi konusunu, Türkiye'nin en büyük sosyal politika sorunlarından biri olan kadın istihdamı sorunuyla birlikte ele almak gerekiyor. Yaşlı ve engelli bakımını aileye yükleyen, kamu kreşi ihtiyacını tamamen göz ardı eden bugünkü politik yaklaşım kadınların işgücüne katılımın önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu durum kurumsal bakımın önemini reddederek değiştirilemez. Önemli olan insana yakışır kurumlar oluşturmaktır. Bugün bu alandaki arayışlar, küçük ölçekli ev tipi kurumları ve

³⁰TÜİK (2014) Address Based Population Registration System, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059

³¹TNSA (2008) Türkiye Nüfus ve Sağlık Etüdüleri Araştırması, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, Ankara.

³²A.g.e.

³³TÜİK (2013) İstatistiklerle Kadın, 2012 *Haber Bülteni*, Sayı: 13458, 8 Mart 2013

³⁴http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2013_2014.pdf

bakım ihtiyacı olan bireyleri aileden tamamen koparmadan verilebilecek kurumsal desteklere yönelmektedir. Kreş konusundaki iyi örnekler ise, iş yeri kreşleri yerine belediye kreşlerinin tercih edilmesinin olumlu olacağına işaret etmektedir.

Bunun yanı sıra, ilkeler bölümünde değindiğimiz sosyal politika önlemlerinin istihdam yaratıcı etkisi özellikle bakım hizmetleri alanında geçerlidir. Çekirdek ailenin yaygınlaştığı ve nüfusun hızla yaşlandığı günümüz Türkiye’inde bakım ihtiyacının aileye yaslanarak karşılanamayacağı açıktır. Bu ihtiyacın karşılanması için alınacak önlemler ise, sosyal politikanın öncelikli amaçlarından biri olan kadın istihdamını arttırma amacına hizmet etme potansiyeli taşımaktadır. Bu potansiyelin değerlendirilmesi çok önemlidir.

2.4) SAĞLIK SİSTEMİ

AKP döneminde tamamlanan reformlardan önce, Türkiye’de kamu çalışanlarına, formel sektördeki işçilere ve serbest çalışanlara, farklı kurumsal düzenlemeler içinde ve eşitsiz koşullarda sağlık hizmeti sağlayan korporatist nitelikli sosyal güvenlik sistemi vardı. AKP döneminde, formel sosyal güvenlik sisteminin dışında kalanların sağlık hizmetlerine ulaşımını sağlayan önemli adımlar atıldı. Bu gelişmeyi, olumlu yanlarını göz ardı etmeden değerlendirip eleştirmek önemli.

AKP döneminde sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı 2002 ile 2008 arasında % 5,4’ten % 6,1’e çıktı; daha sonra biraz düşerek 2013 yılında tekrar % 5,4 oldu.³⁵ Aynı dönemde kamu sağlık harcamaları, toplam sağlık harcamalarının % 70,7’sinden % 78,5’ine çıktı.³⁶ Bu bağlamda, özel hastanelere hasta tedavisi için yapılan kamu transferlerinin yükselişi son derece önemliydi. 2002 ile 2011 arasında bu transferler, toplam Sosyal Güvenlik Kurumu tedavi harcamalarının % 14’ünden 29,34’üne yükseldi,³⁷ sonra bir miktar azalarak 2012 yılında % 24,80’e düştü.³⁸ Bu gelişmelere, özel hastane sayısındaki önemli bir artış eşlik etti. 2002’de 271 olan özel hastane sayısı 2012 yılında 550’ye kadar yükseldi.³⁹

Bugün hükümetin sağlık harcamalarındaki artışın maliyetini giderek daha fazla vatandaşın sırtına yüklemeye başladığını görüyoruz. Genel Sağlık Sigortası kapsamında yer alan kişiler, sağlık hizmetinden yararlanabilmek için 5-12 TL arasında muayene katılım payı ödemek durumunda kalmışlardır. İlaç reçetelerine de reçetede yer alan 3 kalem/kutuya kadar 3 TL reçete ücreti, ilave her bir kutu/kalem ilaç için de ilave 1 TL alınmaya başlanmıştır. Bu tür katkı paylarının kamu bütçesi içindeki payı son derece düşük olmasına rağmen -ki bu SGK giderlerinin sadece %0.8’idir- vatandaşa ek yük getirmekte ve sağlık hizmetine ulaşımı zorlaştırmaktadır. Bunların yanı sıra, SGK ile sözleşmeli özel ve vakıf hastanelerinin

³⁵TÜİK, “Sağlık Harcamaları İstatistikleri,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084 (Erişim, 21 Aralık 2014).

³⁶TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri.”

³⁷SGK, İstatistik Yıllıkları 2011, www.sgk.gov.tr (Erişim, 21 Aralık 2014).

³⁸SGK, İstatistik Yıllıkları 2012, www.sgk.gov.tr (Erişim, 21 Aralık 2014).

³⁹TÜİK, Sağlık İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095 (Erişim, 21 Aralık 2014).

kendilerine başvuran hastalardan ilave ücret talep etme hakkı bulunmaktadır. Özel hastaneler tarafından alınacak ilave ücret oranı % 30 ile % 90 arasında değişmektedir.⁴⁰

Bugünkü sağlık sistemi, hastanelerin kar amaçlı işletmeler gibi işlemlerini öngören ve hizmet sunumunu hizmetlerin finansmanından ayıran bir sistemdir. Sağlık hizmetlerinin niteliği, hastanın aldığı hizmetin fiyatı ve kalitesi hakkında gerekli bilgiye sahip olarak seçim yapmasına imkan vermez. Dolayısıyla hastayla hekim arasındaki güven ilişkisi son derece önemlidir. Hastanelerin kar amaçlı işletmeler olarak çalıştığı bugünkü ortamda, tıp etosunun aşınması ve söz konusu güven ilişkisinin bozulması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Meslek örgütlerini neredeyse tamamen dışlayarak gerçekleştirilmiş olan sağlıkta dönüşüm süreci içinde, bu tehlike büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

Özel hastaneleri sistemin önemli bir parçası haline getiren bugünkü gelişmelerin, kamu sağlık harcamalarını arttırıcı bir etkisi olduğunu da görüyoruz. Uzman bilgisinin çok önemli olduğu sağlık alanında özel sağlık birimlerinin denetlenmesi hiç kolay değildir. Bu yüzden, kamu hastanelerini ciddi biçimde ihmal edip özel hastanelere öncelik veren bir sistemin kamu sağlık harcamaları üzerinde giderek daha ağır bir yük oluşturması beklenebilir. Bu durumda hastalardan alınan katkı paylarının artması da kaçınılmaz olabilir.

Bugün gelinen noktada, özel hastanelerin devletleştirilmesi gibi bir çözüm önerisi gerçekçi olmayacaktır. Ama sağlık hizmetlerine ulaşımın temel bir insan hakkı olduğu gerçeğinden hareketle, bu alandaki ticarileşme eğilimlerinin daha fazla yayılmaması için önlem alınabilir, öncelikler gözden geçirilebilir ve meslek örgütlerinin desteğiyle kamunun bu alandaki ağırlığı finansman sağlama rolünün ötesinde yeniden tanımlanabilir. Burada izlenecek stratejinin meslek örgütlerinin desteğiyle yürütülmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, doktorlar dışındaki sağlık personelinin desteği de önemli olacaktır.

⁴⁰Bu konuda daha kapsamlı bir analiz için özellikle bkz, CHP, “BYKP Politika Notları-10: Katılım Payları: AKP'nin Acı Reçetesi”

6) EĞİTİM SİSTEMİ

Gelişmiş ülkelerle ilgili çalışmalarda ve istatistiksel veri tabanlarında, eğitim sosyal politika alanının parçası olarak ele alınmaz. Ama Türkiye gibi sosyoekonomik eşitsizliklerin eğitim alanına yansiyarak yaşam fırsatlarını ciddi biçimde etkilediği bir ülkede, eşit vatandaşlık ilkesi temelinde geliştirilen politikaların eğitimle de ilgilenmeleri gerekir. Dünya Bankası'nın 2010 tarihli bir raporu sosyoekonomik eşitsizliklerin, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle de birleşerek, yaşam fırsatlarını nasıl etkilediği çok çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyor.⁴¹

Bu eşitsizliklerin düzeltilebilmesi için kamu eğitim harcamalarının artması kesinlikle gerekli. Oysa Türkiye'de gördüğümüz durum, eğitime ayrılan kamu kaynaklarının düşük, özel kaynakların yüksek olduğudur. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın *2014 İnsani Gelişme Raporu* verilerine göre, Türkiye'de eğitime ayrılan kamu kaynakları GSYİH'nin % 2,9'udur. Bu oran, Türkiye'nin içinde bulunduğu "yüksek insani gelişmişlik" kategorisindeki ülkeler için ortalama % 4, 6, "orta insani gelişmişlik" kategorisi için de ortalama % 3,7'dir.⁴² Ama toplam eğitim harcamalarının oranı çok düşük değildir, çünkü bireylerin cepten yaptığı haracmalar çok yüksektir. Elimizdeki 2011 yılı OECD verilerine göre, Türkiye'de bireylerin yüksek öğretim hariç eğitim kurumlarına yaptığı harcamalar (*privateshare of expenditure on educational institutions*) toplam eğitim harcamalarının %13.18'i olduğunu, OECD ortalamasının ise %8.57 olduğunu görüyoruz.⁴³

Türkiye'de okullaşma oranları son yıllarda artmıştır. Gene de, en az orta öğretim diploması olanların 25 yaş üstü nüfusa oranı % 49,4'tür ve bu oran, "çok yüksek insani gelişmişlik" kategorisindeki ülkeler ortalamasının da (% 86,9), Türkiye'nin içinde bulunduğu "yüksek insani gelişmişlik" kategorisindeki ülkelerin ortalamasının da (% 64) epeyce altındadır.⁴⁴

⁴¹World Bank, *Hentschel, Jesko; Aran, Meltem; Can, Raif; Ferreira, Francisco H. G.; Gignoux, Jeremie; Uraz, Arzu. Life Chances in Turkey: Expanding Opportunities for the Next Generation*. Washington, D.C.: World Bank, 2010.

⁴²UNDP, *Human Development Report*, 2014.

⁴³OECD, *Education and Training Statistics* (Erişim: 20.12.2014)

⁴⁴UNDP, *Human Development Report*, 2014.

Ayrıca, okullulaşıma oranlarına bakarken eğitimin kalitesini ve yüksek devamsızlık oranlarını da dikkate almak gerekiyor. PISA 2012’de, Türkiye 65 ülke arasında matematikte 44, bilimde 43, okuduğunu anlamada 41. sırada.⁴⁵ Okula devamsızlık verileri ise, devamsızlığın ortaöğretimde %30 civarında olduğunu, bölgeler arası farklılıkların yüksek olduğunu ve özellikle erkek öğrencilerin devamsızlık yaptığını gösteriyor. Devam etmeyen öğrencilerin çoğunun, sebebi istihdama katılma zorunluluğu olarak belirtiyor.⁴⁶ Devamsızlık oranının özellikle ortaöğretimde ve özellikle de meslek liselerinde yüksek olduğu görülüyor.⁴⁷

Türkiye’de eğitimdeki genel durum, eğitimdeki ve eğitimden kaynaklanan eşitsizliklerin sosyal politikalarla desteklenmeden çözülemeyeceğini işaret ediyor. Bu bağlamda eğitime ayrılan kamu kaynaklarının, eğitim yaşındaki nüfusun toplam nüfusa oranının yüksekliği dikkate alınarak, artırılması büyük önem taşıyor.

Devlet okullarında ücretsiz öğle yemeği verilemesinin uzun vadeli eşitsizliklerindönüştürülmesinde etkili olabilecek bir politika önerisi olduğunu düşünüyoruz. Öğle yemeği dağıtılarak yapılacak sosyal transferin, çocuk yoksulluğunu önleyeceği, yoksul ailelerin masraflarında büyük oranda düşüş sağlayacağı, okula devamı teşvik edeceği, beslenme bozukluklarını engellemeye katkı sağlayacağı ve okul başarısına katkı sağlayabileceği söylenebilir.⁴⁸

⁴⁵OECD, PISA 2012 Results. <http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results.htm>

⁴⁶Sosyal Politika Forumu, Candaş, Ayşen, Başak Akkan, Sevda Günseli ve Mehmet BakiDeniz, *Devlet İlköğretim Okullarında Ücretsiz Öğle Yemeği Sağlamak Mümkün mü?* İstanbul: Açık Toplum Vakfı, 2011.

⁴⁷ERG, *Eğitim İzleme Raporu 2011*. İstanbul: ERG, 2012.

⁴⁸Sosyal Politika Forumu, *Devlet İlköğretim Okullarında Ücretsiz Öğle Yemeği*, 2011.

2.6) LGBTİ BİREYLERİN EŞİT VATANDAŞLIĞININ SAĞLANMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

LGBTİ (lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks) bireylerin eşit yurttaşlığının tesisinde öneriler dikkate alınmalıdır:

- Cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve cinsiyet ifadesi kavramları Anayasa'nın eşitliği düzenleyen maddesinde yer alması sağlanmalıdır.
- Nefret suçu tanımına kişilerin ya da grupların cinsel yönelim, cinsiyet kimliğini ve cinsiyet ifadesini hedef alan suçlar da dahil edilmelidir.
- Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın tüm kamu hizmetlerinin sunumunda yok edilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.
- Toplumsal yaşamın her alanında cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın (örn. ev kiralama/satma, hizmet sunma vb.) ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.
- Emniyet ve savcılık düzeyinde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın şikayet edilmesini kolaylaştırılacak mekanizmalar oluşturulacak ve avukat danışmanlık ücretini ödeyemeyen LGBTİ'lere adli yardım kapsamında LGBTİ hakları alanında eğitim almış avukat desteği sağlanmalıdır.
- Kamunun gençlik merkezlerinde diğer tüm dezavantajlı gençlik grupları gibi LGBTİ gençlere yönelik güçlendirici hizmetler sunulmalıdır.
- Nüfus kayıtlarındaki cinsiyet geçişi herhangi bir geçiş ameliyatı gerektirmeksizin ve beklenmeksizin kişinin beyanına dayalı olarak gerçekleştirilmelidir.
- Ruhsal sağlık hizmetlerinin, uluslararası tıbbi otoritelerin yaklaşımına uygun olarak, LGBTİ'leri güçlendirmek ve LGBTİ'lerin toplumsal baskı nedeniyle intiharlarını ve ruhsal sorunlarla karşılaşmalarını engellemek amacıyla sunulması sağlanmalıdır.
- Cinsel sağlık hizmetleri üreme sağlığından ibaret değildir. Cinsel sağlık hizmetlerinin LGBTİ'lerin cinselliğine de hitap edecek biçimde sunulması sağlanmalıdır.
- LGBTİ çocukları olan ebeveynlere yönelik LGBTİ hakları yaklaşımı temelinde aile danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır.
- Evinden atılan, ailesi tarafından destek sunulmayan, şiddet gören, ciddi yoksulluk nedeniyle insanca barınma olanağı bulamayan ya da barınma desteğine ihtiyaç duyan yaşlı LGBTİ bireylere yönelik kamusal barınma olanakları ya da evde bakım hizmetleri sağlanmalıdır.

- Tüm eğitim kurumlarında LGBTİ'lere yönelik akran zorbalığı ile mücadele edilmelidir.
- Trans bireylerin kamuda istihdamı için pozitif ayrımcılık uygulanmalıdır.
- Kayıtdıőı sektörlerde, özellikle seks işçiliği alanında, çalıőmak durumunda kalan trans bireylerin kamusal sağlık sigortası kapsamına alınması ve őiddetten korunmaları için destek mekanizmaları sağlanmalıdır.
- İnterseks doğan çocukların kendi cinsiyet kimliklerine karar verebilecekleri yaőa kadar zorunlu ameliyata maruz bırakılmaları engellenmelidir.
- İsteyen çiftlerin eőcinsel iliőkilerine hukuki statü kazandırılmalıdır (hayat ortaklığı).

2.7) KONUT, ÇEVRE, ULAŞIM

Dünya nüfusunun yarısından fazlası artık kentlerde yaşamaktadır. 1950’de % 30 civarında olan kentsel nüfus oranı, bugün % 54’tür ve 2050’de % 66’a kadar yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu değişimde özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan kentleşme süreçleri oldukça etkili olmuştur. Artık dünyanın nüfus açısından en büyük şehirleri Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika gibi ülkelerde bulunmaktadır.⁴⁹ Türkiye’de de kentleşme son otuz yılda hızlanmış, kentsel nüfus, 1980 ile 2012 arasında % 43,9’dan % 77,2’ye kadar yükselmiştir. Bu dönüşümler, “kentsel yaşam alanının” yeniden yapılanması için “kent hakkı” çerçevesinde konut, ulaşım, yaşanabilir çevre ve kaliteli suya erişim gibi konular etrafında şekillenen talepler oluşturmuştur.

Bilindiği gibi, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) 1984 yılında konut kredisi temini ve konut üretimi için kuruldu. AKP döneminde ise TOKİ’nin faaliyet alanı ve kaynakları çok genişledi ve bürokrasideki konumu bir dizi yasa değişikliğiyle güçlendirildi.⁵⁰ Bu dönemde TOKİ, 540.000 civarında sosyal konut inşa etti, ki bu TOKİ’nin toplu konut inşaatlarının % 85’ini oluşturuyordu.⁵¹ Ne var ki, TOKİ konut inşaatlarında kullanılan malzemenin kalitesizliği gerek Sayıştay gerek konuyla ilgili sivil toplum örgütleri ve meslek odalarının raporlarına yansımış durumdadır.⁵²

Barınma birimlerinin nitelik düşüklüğü sadece TOKİ konutlarına da özgü değildir. Örneğin, OECD’nin Daha İyi Yaşam Endeksi’ne (*Better Life Index*) göre Türkiye, hane halkının yaşadıkları konut koşullarından memnuniyeti açısından OECD ülkeleri arasında son sırada yer alıyor. Yine, tuvalet gibi en temel ihtiyaçları yaşanan konut içerisinde karşılama oranı bakımından da Türkiye, OECD ülkeleri arasında son sırada. Kişi başına düşen oda sayısında da 36 ülke arasında 32. sırada yer alıyor.⁵³

Bununla birlikte, TÜİK’in 2013 Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi’ne göre, kurumsal olmayan nüfusun % 37’sinin konutunda “sızdıran çatı, nemli duvarlar, çürümüş pencere

⁴⁹United Nations, *World Urbanization Prospects, 2014 Revisions*, <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf> (Erişim, 20 Aralık 2014).

⁵⁰Bu konuda daha detaylı bilgiler için özellikle bkz: Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan, *Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014)

⁵¹TOKİ, “Faaliyet Özeti”, <https://www.toki.gov.tr> (Erişim, 20 Aralık 2014).

⁵²Bu konuyla ilgili özellikle bkz: “TOKİ Balonu Patlıyor,” *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 2014.

⁵³OECD, “Better Life Index,” <http://www.oecdbetterlifeindex.org> (Erişim, 20 Aralık 2014).

çerçevesi vb.” sorunlar bulunmaktadır. Aynı anketin sonucuna göre, nüfusun % 42,2’si oturduğu konutta “izolasyondan dolayı ısınma sorunu” yaşadı, % 75,5’i ise “yıpranmış ve eskimiş mobilyalarını yenileme ihtiyacını” ekonomik nedenlerle karşılayamadığını belirtti.⁵⁴ OECD ve TÜİK’in verilerini birlikte düşündüğümüzde çok ciddi bir “konut kalitesi” sorunuyla karşı karşıya olduğumuz açıktır.

TOKİ’nin sosyal konutlarını şehir merkezlerin dışına yapması da alt ve alt-orta sınıfların kent merkezlerine ve işlerine ulaşımını olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, İstanbul’da Sulukule’de yaşanan dönüşümler, bu bölgelerde yaşayan Roman vatandaşlarımızı kendi “yaşam alanlarından” kopartmış ve işlerine ulaşmalarını adeta imkânsız hale getirmiştir. Bu durum da onların belirli bir bölgeye hapsolmalarına neden olmuştur. Bir kısmı daha sonra tekrar Sulukule ve etrafına dönmek zorunda kalmışlardır.⁵⁵

İstanbul’da Roman vatandaşlarımızın yaşadığı bu durum, hiç şüphesiz ulaşım politikaları oluşturulurken konunun sosyal boyutunun ihmal edilmesiyle yakından ilgilidir. AKP döneminde kentsel altyapı yatırımlarını büyük ölçüde karayolları, üst-alt geçit, viyadük ve köprü yapımı şekillendirmiştir. Bu tür yatırımlar trafiğe çıkan otomobil sayısını artırırken çevreye de olumsuz yansımaktadır. Son yıllarda İstanbul’da metro gibi yatırımlar hız kazansa da, toplu ulaşımın günlük ulaşımındaki payı Tokyo, New York, Londra gibi gelişmiş şehirlerin yanı sıra Lagos, Delhi ve Bogota gibi gelişmekte olan ülke şehirlerinin de oldukça gerisinde kalmaktadır.⁵⁶

Barınma ve toplu ulaşım da yaşanan problemler, yaşanabilir bir çevre, temiz su ve havaya erişim gibi konularda da gözlemlenmektedir. Türkiye’nin “Hava Kalite Endeksi” gerek OECD gerek Dünya Sağlık Örgütü’nün kriterlerine göre oldukça kötü durumda. Bu endekste Türkiye, 36 ülke arasında 35. sırada yer almaktadır. Suyun kalitesinden memnuniyette de Türkiye yine 35.sırada kendine yer bulmaktadır.⁵⁷ Hava ve kullanılan suyun kalitesizliğinin birçok sağlık problemini beraberinde getireceğini, bu durumdan da öncelikli olarak çocuk ve yaşlılar gibi kırılgan grupların etkileneceğini tahmin etmek çok da zor değildir.

⁵⁴TÜİK, “ Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması,” <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16083> (Erişim, 20 Aralık 2014).

⁵⁵Sulukule projesi ve olumsuz sonuçları, AB İlerleme Raporları’nda sık sık kendine yer bulmaktadır.

⁵⁶Daha ayrıntılı bilgi için “Urban Age”in websitesine bakılabilir, <http://lsecities.net/ua/> (Erişim, 21 Aralık 2014).

⁵⁷OECD, “Better Life Index.”

Kaliteli suya erişim artık çeşitli uluslararası antlaşmalarda en temel insan haklarından sayılmaya başlanmıştır.⁵⁸ Türkiye’deki genel eğilimlere bakıldığında, kişi başına düşen yıllık su miktarı (1,700 m³) ile su azlığı yaşayan bir ülke konumundadır. Nüfus artış tahminleri göz önüne alındığında 2030 yılında Türkiye, “su fakiri” ülkeleri arasında yer alacaktır. Küresel iklim değişikliğinin etkisi ve İstanbul örneğinde bariz şekilde gördüğümüz su havzalarının yapılaşmaya açılması gelecekte karşılaştığımız su krizini daha da derinleştirmektedir.⁵⁹

Türkiye, yeşil alanlara erişim istatistiklerinde de oldukça kötü bir performans sergilemektedir. Yukarıda bahsedilen OECD’nin Daha İyi Yaşam Endeksi’ne göre, vatandaşların % 33’ü yeşil alana erişim eksikliği yaşadıklarını düşünmektedir. Bu oranın OECD ortalaması % 12’dir ve Türkiye bu alanda son sırada yer almaktadır.⁶⁰

Bu sorunların ışığında aşağıdaki noktalar önem kazanmaktadır:

- Barınma hakkı, en temel insan ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ele alınmalıdır.
- Yaşanabilir bir çevre ve insanların boş zamanlarını ücretsiz bir şekilde karşılayabilmeleri için kişi başına düşen yeşil miktarı ve kamu parklarının sayıları artırılmalıdır.
- Ucuz ve kaliteli toplu ulaşım öncelik verilerek kent içinde sosyal mobilitenin artırılmasına önem verilmelidir.
- Suya erişim, en temel insan hakkı olarak anayasal güvence altına alınmalı, herkesin yeterli miktarda ve kalitede suya eşit miktarda erişimi sağlanmalıdır.

⁵⁸İyi bir yaşam koşulları için kaliteli suya erişim hakkı, “Kadınlara Karşı Her Türlü ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” ve “Çocuk Hakları Sözleşmesi”nde bulunmaktadır. 2010 yılında da BM, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel haklar komitesi, “Suya erişimi” en temel insan hakları arasında sayan bir deklarasyon yayımlamıştır.

⁵⁹CHP İstanbul İl Ar-Ge Komisyonu, “İstanbul Sürdürülebilir Su Yönetimi Çalışma Toplantısı Raporu,” 2014.

⁶⁰OECD, “Better Life Index.”